

VIKTOR KNAPP A NACISTICKÝ MORALISMUS

Abstrakt: *Kniha Viktora Knappa Problém nacistické právní filozofie (první vydání 1947) je významným příspěvkem k porozumění povaze národně-socialistické (= NS) jurisprudence. Knapp správně tvrdí, že základním principem NS-teorie práva je tzv. teze spojení práva a morálky. Právo a morálka tvoří jednotu, takže plnění morálních povinností může být vynucované právem. To je už samo o sobě nebezpečná proti-liberální idea. V konečném důsledku totiž nacistický režim může svým občanům mocensky vnucovat vlastní koncepci dobrého života. Mnohem horší je však skutečnost, že nacisté zneužili morálku k ospravedlnění hrubě nemorálních praktik, včetně vyhlazování jiných národů. I morálka může být nemorální. Nacistická morálka je toho „dobrým“ příkladem.*

Klíčová slova: *Viktor Knapp, nacistická jurisprudence, národní socialismus, liberalismus, rasismus, moralismus, sociální darwinismus, právní pozitivismus*

1. HODNOTOVÁ RÉTORIKA

Moralismus nepovažuji za vážný problém současného českého práva a jeho aplikace. Studium toho „našeho“ moralismu by se nejspíš omezilo na několik vcelku neškodných rétorických ornamentů v některých nálezech Ústavního soudu. Nicméně historická zkušenost, např. s nacistickým režimem, nám ukazuje, že vyhrocený moralismus, podporovaný masivní propagandou, může být efektivním nástrojem totalitní moci, která má ambici ovládnout všechny aspekty lidského života, včetně světonázoru. Dnes nás sice moralismus nemusí děsit, ale je dobré to vědět.

Při reedici knihy *Problém nacistické právní filozofie* (1947, 2002) si někteří kolegové kladli otázku, zda bylo vůbec rozumné, že tato Knappova prvotina, kterou prý jeho učitel Bohuš Tomsa označil za dobrou začátečnickou práci,¹ byla znovu vydána.² Podle mého názoru je to alespoň z historického hlediska mimořádně významný text. Byla to první precizní poválečná analýza, která ukázala, že dekadence německé jurisprudence v době Třetí říše nespočívala v bezhodnotovém formalismu, ale naopak v prosazování hodnot národního socialismu, včetně dekadentních hodnot, jako je rasová čistota. Nacistický režim nebyl amorální, rozuměj morálně neutrální, právě naopak, vázal se na konkrétní koncepci morálky. Knapp měl pravdu, když tvrdil, že jednou ze základních tezí národně-socialistické (= NS) jurisprudence bylo ztotožnění práva a mravnosti, samozřejmě NS-mravnosti.³ Vlastně by to nemělo nikoho překvapovat. „Již zběžný pohled na NS-projevy, stranické schůze, ideologické spisy atd. ukazuje, jak důležité byly morální názory a pocity pro NS-rétoriku.“⁴ Je jen zdánlivým paradoxem, že NS-režim, který způsobil

¹ KNAPP, V. *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha, 1998, s. 132.

² Zajímavý článek o tom napsal Ondřej Horák: HORÁK, O. Viktor Knapp a jeho „Problém nacistické právní filozofie“: Úvaha nad prvotinou významného právního vědce k 100. výročí jeho narození. *Manuskript*.

³ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 69.

⁴ GROSS, R. *Anständig geblieben: Nationalsozialistische Moral*. Frankfurt am Main, 2010, s. 112. „Centrální pojmy národně-socialistické (= NS) ideologie se už ve svém základu lišily od pojmů marxistické ideologie. Zatímco v marxismu jsou v popředí pojmy jako kapitál, nadhodnota, třídní boj, zisk a dialektika, ideologie

lidské utrpení gigantických rozměrů a který měl takové hrůzy už ve svém programu, používal vypjaté moralizující rétoriku. „Třetí říše si už od svého počátku vytyčila ambici ‚převychovat‘ německý národ pro novou společnost, založenou na tom, co se prezentovalo jako ‚revoluční‘ hodnotový systém.“⁵ Lze říci, že tento cíl se už v letech 1933–1939 v zásadě podařil, což prakticky znamenalo, že (jinak problematická) politická rozhodnutí bylo možné veřejně ospravedlňovat v pojmech NS-hodnot.⁶

Nacistická rétorika dokázala velmi šikovně spojit morální sentimenty (pocity hrdosti, viny, hanby, vděčnosti, rozhořčení) s NS-ctnostmi, totiž s loajalitou, odvahou, skromností, disciplínou, pracovitostí, železnou vůlí a zejména pak s ochotou jednotlivce obětovat se pro blaho a velikost národa. Takto přesměřovala city Němců ve prospěch politických cílů režimu.⁷ Ačkoli se Hitlerův režim, když to potřeboval, nezdráhal použít hrubou sílu, jeho „opinion-maker“ (typicky Goebbels) velmi dobře věděli, že prostý fyzický teror sám o sobě není efektivní metodou vládnutí a že režim potřebuje podporu propagandy k ovládnutí „mysli a srdce“ německého národa.⁸ Do procesu „národní obrody“ (*völkische Erneuerung*) se aktivně, a to v masovém měřítku, zapojili i právníci. „Spojení práva a morálky slouží nacistickým právníkům jako vítaný nástroj k rozšíření autority a moci státu ke kontrole osobních přesvědčení. ... Rozmazání rozdílu mezi právem a morálkou, mezi vnější a vnitřní svobodou posiluje diktátorskou moc nacistického režimu. Postoj vnitřní loajality a závazku k právu mnohem lépe přispívá cílům nacistického státu než prosté plnění příkazů a právních norem pod hrozbou státního donucení. Etické ‚uznání‘ Vůdcových příkazů ze strany úředníků a soudců ... bylo v předválečných letech klíčové pro vnitřní stabilitu nacistického státu. ... Takže morálka se stala jedním z neefektivnějších nástrojů nacistického režimu k realizaci svých politických cílů.“⁹ Nacisté chápali a ovládali ekonomii moci jako málokdo před nimi. Primárním účelem nebylo donutit člověka, aby byl ochoten něco udělat proti svému svědomí, ale indoktrinovat ho, aby věřil, že to, co dělá, je morálně správné. Takový člověk totiž pracuje pro režim z vlastní iniciativy, tedy i když zrovna není pod dohledem. „Tento proces přesvědčování měl jen málo společného s vymýváním mozků, které má přeměnit osoby na nemyslné automaty. Víra ve ctnostný charakter Vůdce a radost z příslušnosti k nadřazenému Volku v nacistickém Německu povzbuzovala vlastní iniciativu a přitom ponechávala prostor pro osobní volbu.“¹⁰ Jenomže tzv. morální očista německého národa zahrnovala i to, že alkoholic,

---

NS-teoretiků a politiků se neartikuluje v ekonomických, ale především v morálních či morálně silně zabarvených pojmech: čest, věrnost, slušnost, kamarádství atd.“ Tamtéž s. 8.

⁵ WELSH, D. *The Third Reich: Politics and Propaganda*. Routledge, 2002 (1993), s. 22.

⁶ KALLIS, A. A. *Nazi Propaganda and the Second World War*. Palgrave Macmillan, 2005, s. 66.

⁷ Je zajímavé, jak nacisté vnašeli NS-ideologii do svého osobního života. Např. přední nacista Arthur Greiser píše své milence Marii, že je připravený opustit svoji ženu Ruth, která je symbolem slabosti, protože Marie je naopak symbolem síly a byla by mu lepší oporou v jeho poslání pro národ. Jeho život totiž patří Německu a jeho morální povinnosti se odvozují jen z toho, co je prospěšné pro Německo. Viz EPSTEIN, C. *Model Nazi*. Oxford, 2010, s. 65–66. NS-moralizace lásky je ještě podivnější fenomén než NS-moralizace práva.

⁸ Goebbels věděl, že ochota lidí k sebeobětování předpokládá, že nebudou uvažovat pragmaticky, ale sentimentálně podlehnou symbolickým hodnotám: „Nikdo nebude umírat za osmihodinový pracovní den. Ale je možné zemřít za to, že by Německo mělo patřit německému národu.“ Viz GOEBBELS, J. *Erkenntnis und Propaganda* (1928). In: *Signale der neuen Zeit*. 8. Auflage. München, 1940, s. 45.

⁹ PAUER-STUDER, H. Law and Morality under Evil Conditions: The SS Judge Konrad Morgen. *Jurisprudence*. 3 (2), 2012, s. 373.

¹⁰ KOONZ, C. *The Nazi Conscience*. Harvard, 2003, s. 333.

homosexuálové, tuláci, prostitutky, „nefachčenkové“ a všelijací asociálové byli už v polovině 30. let posíláni do koncentračních táborů k převýchově.¹¹ V době války se praxe morální očisty zotřovala, mnozí Němci požadovali drakonické tresty za chování, které vnímali jako nemorální, včetně pracovní nekázně, poraženectví a plýtvání potravinami, dokonce neměli problém s tím, aby se homosexualita trestala smrtí.¹²

Kulturní relativismus se v současnosti obvykle používá jako argument ve prospěch tolerance k druhým národům, ale nacisté s ním pracovali přesně naopak. Požadavky morálky chápali tak, že se vyvinuly v závislosti na životních potřebách jednotlivých, rasově definovaných národů, které spolu bojují o životní prostor a omezené zdroje. „Nacisté zahodili univerzalizmus. Dějiny podle nich spočívaly v boji mezi rasami, morální normy určité rasy měly výlučně vnitřní působnost; vůči příslušníkům druhých ras [Außenseitern] neexistují žádné morální povinnosti.“¹³ Nacistická morálka regulovala pouze vztahy mezi členy árijského společenství, takže ubližování těm druhým, typicky Židům, bylo považováno za morálně neutrální jednání. Není nemorální ubližovat Židovi, ovšem je krutým osudem, že se narodil jako Žid.¹⁴ Základní principy NS-přirozeného práva byly formulovány takto: 1) právo je to, co Árijci považují za právo; 2) bezpráví je to, co jako právo odmítají; 3) obecný prospěch má přednost před individuálním prospěchem; 4) stejná krev vyžaduje společný stát; 5) vše, co národu prospívá, je právo, a vše, co mu škodí, je bezpráví; 6) každému, co mu náleží; 7) celek má přednost před částí; 8) Vůdce je prvním služebníkem svého státu; 9) všichni za jednoho a jeden za všechny.¹⁵ Tyto principy, na rozdíl od klasických teorií přirozeného práva, tedy nemají univerzální působnost, ale vážou se ke konkrétnímu národnímu společenství.

Nacisté přemýšleli v manicheistickém univerzu opozic dobra a zla. NS-stát byl založený na principu lásky k těm vlastním a nenávisti k těm druhým, prvním příkázáním každého národního socialisty bylo: „Miluj Německo nade vše na světě a svého soukmenovce jako sebe sama!“ „Nacisté pracovali s vysoce moralizovanou koncepcí společnosti založenou na pokřivených pojmech povinnosti, cti, loajality, oddanosti a podobně. Jejich chování nebylo záležitostí absence morálky [amoralism], ani prosté zločinnosti.“¹⁶ Zločinnost NS-režimu manifestuje pokřivenost NS-morálky. Politický režim, který programově prosazuje zvrhlou koncepcí morálky, např. rasistickou morálku, je mnohem nebezpečnější než zkorumpovaný režim, který se chová ryze pragmaticky. Přirozené či nadpozitivní právo se tradičně chápalo jako morální korektiv práva pozitivního, tedy *a priori* jako něco dobrého, jenomže v kontextu dekadentních NS-hodnot se morální ideje převracely vzhůru nohama, takže byly použitelné způsobem, který si do té doby nikdo neuměl představit. „Ospravedlnění uchopení moci národními socialisty a potažmo i porušování individuálních práv, zvláště pak omezování svobod a útoky na tělesnou integritu, bylo zpravidla vedeno odkazy na nadpozitivní právo, které bylo jako pramen

¹¹ WEIKART, R. *Hitler's Ethics*. Palgrave Macmillan, 2009, s. 18.

¹² GELLATELY, R. *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany*. Oxford, 2001 s. 82.

¹³ TUGENDHAT, E. *Anthropologie statt Metaphysik*. C. H. Beck, 2010, s. 206.

¹⁴ KOONZ, C. *The Nazi Conscience*. Harvard, 2003, s. 5.

¹⁵ KRÜGER, H. Naturrecht in Gegenwart und Vergangenheit. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. Bd. 99, H. 3, 1939, s. 551.

¹⁶ PAUER-STUDER, H. – VELLEMAN, D. J. *Distortions of Normativity. Ethical Theory and Moral Practice*. Volume 14, Number 3, June 2011, s. 333.

práva zavedeno výhradně pro tento účel.¹⁷ Nezákonnosti byly běžně ospravedlňovány univerzálně použitelným argumentem, že to vyžaduje národní spravedlnost.

Wolfgang Bialas má nepochybně pravdu, když píše, že se zdá být absurdní, že národní socialisté ospravedlňovali pronásledování Židů a holokaust jako něco morálně *správného*, jako něco, co je založeno na dobrých důvodech a morálních principech.¹⁸ Musíme ovšem rozlišovat dvě věci, jednak ospravedlnění, jednak vysvětlení. Řekneme-li, že tzv. nacistická morálka ve skutečnosti žádná morálka není, vyjadřujeme tím svůj morální postoj, že ona rádoby morálka ohavné jednání nacistů nijak neospravedlňuje. Něco jiného je pokusit se pochopit a vysvětlit psychologii jejich jednání. V tom případě bychom měli věnovat pozornost tomu, co oni považovali za morálku, přestože my to za morálku nepovažujeme.

2. HITLER MORALISTA

Ve zpětném pohledu může působit nepatřičně až komicky, že Hitler jako politik Výmarské republiky rétoricky vystupoval v roli bojovníka za obrodu morálky v Německu.¹⁹ Reagoval na skutečnost, že mnozí Němci byli tenkrát vyděšeni z toho, co vnímali jako rozvolnění morálky, totiž z relativismu, hédonismu, sobectví, rozhádané a zkorumpované stranické politiky, ztráty národní hrdosti (důsledek Versailleské smlouvy), šmeliny, výstředního pozlátka zbohatlíků (v kontrastu s bídou zástupců nezaměstnaných), nesrozumitelnosti moderního umění, necudné módy, emancipace žen a zženštilosti mužů, hollywoodských móresů, neskrývané homosexuality a celkově z úpadku mravů. Někteří dokonce mluvili o totálním kolapsu německé civilizace, toužili po Mesiášovi, který by národ sjednotil kulturně, politicky, a také morálně.²⁰

Hitler se stylizoval do role asketického vůdce národa, kritizoval zdegenerovanou kulturu a upadlou morálku, sliboval návrat k tradičním germánským hodnotám a mravům, ke znovunastolení starobylých ctností.²¹ V soudním procesu po neúspěšném puči v roce 1923 se teatrálně přihlásil k odpovědnosti za porušení zákonů demokratického režimu, kterým tolik pohrdal. Nad tyto pouhé zákony stavěl mravní povinnost zastupovat svůj národ před Bohem. Stěžoval si, že v době Výmarské republiky už pojmy práva a morálky nejsou synonymní.²² Svůj obraz moralisty si zachoval i v čele státu jako říšský kancléř. Prezentoval se jako ztělesnění nezištné obětavosti, skromného původu, střídavého vkusu a hlavně jako ten, kdo má mravní sílu vzít na sebe tíživou odpovědnost za osud národa. „Po ‚Röhmově puči‘ mělo Hitlerovo image dva nejvýraznější prvky, za prvé, že byl vykonavatelem ‚přirozeného práva‘ (naproti tomu přehlížel všechny právní konvence) a že byl obráncem ‚malého člověka‘ před zneužíváním moci ze strany ‚místních pohlavárů‘;

¹⁷ HILGER, CH. *Rechtsstaatsbegriffe im Dritten Reich*. Mohr Siebeck, 2003, s. 225.

¹⁸ BIALAS, W. Die moralische Ordnung des Nationalsozialismus. In: W. Konitzer – R. Gross (eds). *Moralität des Bösen. Ethik und nationalsozialistische Verbrechen*. Frankfurt am Main, 2009, s. 30.

¹⁹ Hitler se vcelku úspěšně prezentoval jako moralista i ve svém soukromém životě. Lidé z blízkého okolí ho vnímali jako člověka, který bere morálku velmi vážně, a to i v době, kdy už se režim evidentně hroutil. Např. viz BOONE, J. C. *Hitler at the Obersalzberg*. Xlibris, 2008, s. 170–171.

²⁰ REDLES, D. *Hitler's Millennial Reich: Apocalyptic Belief and the Search for Salvation*. New York, 2008, s. 42.

²¹ WEIKART, R. *Hitler's Ethics*. Palgrave Macmillan, 2009, s. 17.

²² KOONZ, C. *The Nazi Conscience*. Harvard, 2003, s. 23.

a za druhé, že zajišťoval veřejnou morálku a tak očišťoval veřejný život od výstřední nemravnosti a korupce vůdců SA.²³ Hitlerův puč byl prezentován a většinou vnímán jako očištný zásah proti zkorumpovaným a zhýralým homosexuálům, kteří vedli nemravný a rozhazovačný životní styl. „Jeho ‚morálnost‘ nebyla vnímána jako soudcovská, ale jako ‚zdravé národní cítění‘, na které se nacisté vždy odvolávali.“²⁴

Mimochodem, podobný moralismus lze sledovat ve stalinistických čistkách uvnitř komunistické strany. „Mohlo by se zdát, že politická zrada je postačujícím důvodem k tomu, aby byl soudruh vyloučen a uvězněn. Ale protože straničtí vůdci v oficiálním diskurzu spojili morální a politickou zvrhlost, stalo se součástí logiky čistek, že se u jejich obětí neodhalovala jen politická zrada, ale i morální selhání. Obvinění z morální zvrhlosti, opilství, sexuálních afér a korupce sloužilo k diskreditaci a oslabení spolustraníků, obviněných z politické zrazy. Ale ještě více než o diskreditaci obviněných šlo o to, že se tím potvrdovala stranická linie, totiž že komunisté, kteří nebyli hodni být v předvoji, byli současně těmi, kdo podléhali politické zvrhlosti, a proto měli být vyloučeni ze strany a společnosti. Morálnímu chování se tím dodával politický význam, což mělo pro ty, kteří byli během velkých čistek zatčeni a odsouzeni, smrtící důsledky.“²⁵ Moralismus byl metodou krvavého vnitrostraníckého politického boje. Pozoruhodné přitom je, že stalinský režim si v politických monstrprocesech dával velmi záležet na tom, aby zachoval zdání morální autonomie svých obětí až do jejich konce. Celé to bylo samozřejmě vynucené, ale vnější dojem měl být takový, že obžalovaný nahlédl, pochopil a přiznal svoji morální zvrhlost a žádal pro sebe nejpřísnější trest.²⁶

O Hitlerovi lze uvažovat tak, že to byl cynik a morální nihilista a že NS-ideologie, včetně její přepjaté kvazi-religiózní rétoriky, byla jen propaganda, které on sám nevěřil, prostě velká lež. David Redles s tímto názorem nesouhlasí, kritizuje ho jako mýtus o nihilismu.²⁷ Má za to, že Hitler opravdu věřil tomu, že jeho kroky vede Prozřetelnost v poslání od Boha k posvátné misi, která zahrnuje vytvoření tisícileté Říše, a že musí vybojovat rozhodující bitvu mezi Árijci a Židy jako poslední bitvu velké války mezi Světlem a Temnotou, po které přijde úžasný Nový věk, Nový řád společenské jednoty a míru.²⁸ Ovšem nebyla v tom jenom mystika. Hitler uvažoval v pojmech sociálního darwinismu, ze kterého čerpal své etické postoje, vlastně to byla rasistická verze evoluční etiky. Lidé jsou jako živé bytosti součástí přírody a zcela podléhají přírodním zákonům. Rasově definované národy spolu bojují o životní prostor a omezené zdroje a potažmo o samotné přežití. Podle věčného zákona přírodního výběru platí, že ty národy, které jsou slabé, takže si nedokáží vybojovat svůj životní prostor, nemají právo žít.²⁹ Cokoli přispívá

²³ KERSHAW, I. *Der Hitler-Mythos: Führerkult und Volksmeinung*. München, 2002 (1987), s. 116.

²⁴ Tamtéž s. 117.

²⁵ HOFFMANN, D. L. *Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917–1941*. Cornell UP, 2003, s. 76.

²⁶ Srovnej: ŽIŽEK, S. In: *Defense of Lost Cause*. Verso, 2008, s. 212.

²⁷ Podobně se diskutuje o Stalinovi. Např. Erik van Ree argumentuje, že pro Stalina byl Velký teror sice zápasem o politickou moc, nicméně způsob, jakým ho pojal, byl determinován doktrínou zostřujícího se třídního boje, které prý skutečně věřil. Viz VAN REE, E. *The Political Thought of Joseph Stalin*. Routledge, 2002, s. 125.

²⁸ REDLES, D. *Hitler's Millennial Reich: Apocalyptic Belief and the Search for Salvation*. New York, 2008, s. 187–189.

²⁹ Hitler řečnil k chlapcům z Hitlerjugend, že musí být „rychlí jako chrt, pevní jako kůže a tvrdí jako Kruppova ocel“.

vitalitě a zdraví národa, je morálně dobré, cokoli ho naopak oslabuje, je morálně špatné. Např. eugenika je morálně správná politika, protože zlepšuje biologickou kvalitu německého národa. Rasové míšení Němců s nižšími rasami, zejména Židy, je naopak nemorální. Homosexualita a potraty (u zdravých německých rodičů) jsou také nemorální, protože podlamují populační expanzi árijské rasy. Hitler věřil, že Árijci jsou aktuálně nejvyšší vývojovou formou člověka a že jejich nadřazená morálka má biologický základ, takže predispozice k ní je dědičná („je v krvi“).³⁰ Ale to není všechno, nacistický režim, zejména kruhy kolem SS, měl v plánu stvořit nového, lepšího člověka, který bude dalším evolučním krokem árijské rasy.³¹

3. PRÁVO JE (NĚCO JAKO) PRÁVO

Knappova analýza nacistické filozofie práva ovšem není morální kritikou dekadentních rasistických názorů Hitlerových právníků, spíše je snahou ukázat, že nacistická jurisprudence byla vadná už v teoretické rovině, protože ji tvořily nedůsledné, vágní, ledabyle pojaté a celkově inkoherentní teorie.³² K tomu jen drobnou poznámku. V knize, kterou zde diskutujeme, se Knapp posmíval Rudolfovi Bechertovi, že jeho výrok „Právo je přesvědčení o tom, co je právo.“ je groteskní, protože je to tautologie.³³ Ale skutečně je to tautologie? Pro Bechertův výrok se v prvním pohledu nabízejí alespoň dva výklady: 1) *Právo je to, co si kterýkoli jednotlivec myslí, že je právo.* To je zřejmě nepravdivý výrok, protože jednotlivec se přece může mýlit v tom, co je právo. Ovšem nepravdivý výrok nemůže být tautologie!³⁴ 2) *Právo je to, na čem se společnost shodla, že to je právo.* I zde bych řekl, že je to nepravdivý výrok, a to už proto, že vyspělé právní systémy nelze takto jednoduše redukovat na společenskou konvenci.³⁵ Knapp by nejspíš namítl, že mu šlo o něco jiného, totiž že to je vadná **definice** práva, protože to je definice kruhem. Jenomže tato záležitost není ani zdaleka tak jednoduchá, jak ji Knapp prezentuje. Např. metr je konvenční jednotkou měření délky, tedy: *metr je to, na čem se společnost shodla, že je to metr.* Řekl by Knapp, že to je vadná definice, protože se tu definuje kruhem? Asi ne. My přece nepovažujeme každou kruhovou formulaci automaticky za vadnou (tzv. *vicious circle*). Některé jsou přijatelné, protože kruhovost odpovídá jejich komunikačnímu

³⁰ WEIKART, R. *Hitler's Ethics*. Palgrave Macmillan, 2009, s. 198.

³¹ Nového člověka chtěl stvořit i stalinský režim. Srovnání obou koncepcí viz FRITZSCHE, P. – HELLBECK, J. *The New Man in Stalinist Russia and Nazi Germany*. In: M. Geyer – S. Fitzpatrick (eds). *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge, 2009, kap. 8.

³² KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 15.

³³ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 47.

³⁴ Tautologie je logicky pravdivý výrok, tedy výrok, který je pravdivý už na základě své logické struktury. Např. výrok ‚Petra je těhotná nebo není těhotná.‘ je tautologie. Stačí ovládat logiku, abychom poznali, že je pravdivý. Opakem tautologie je kontradikce, tedy logicky nepravdivý výrok. Např. výrok ‚Petra je těhotná a přitom není těhotná.‘ je kontradikce. Někdy se ale termín ‚tautologie‘ používá volněji pro širší okruh informačně bezobsažných formulací, zejména pro pleonasmy a kruhové definice.

³⁵ Knapp na jiném místě kritizuje Hartův pozitivismus, že je tautologický, protože v jeho koncepci je právo prostě to, co se jako právo ve společnosti uznává a dodržuje. To je karikatura Hartovy teorie, ale i kdyby Hart uvažoval tak, jak mu to Knapp podsouvá, stejně by to nebyla tautologie. Ostatně, kdyby měl být Knapp ve své úvaze důsledný, musel by jako tautologický odsoudit i svůj vlastní výklad právního obyčeje. Srovnej: KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha, 1995, s. 41; HART, H. L. A. *The Concept of Law*. Oxford, Postscript, s. 256.

záměru (tzv. *virtuous circle*).³⁶ Např. chce-li někdo říci, že nudnost je subjektivní kategorie, může to formulovat třeba takto: *Nudné je to, při čem se člověk nudí*. Účelem je pouze vyjádřit názor, že neexistuje vnější (objektivní) kritérium nudnosti, tedy že neexistuje jiné kritérium než skutečnost, že jednotlivec něco subjektivně vnímá jako nudné.³⁷ Možná chtěl Bechert říci jenom to, že zdroje německého práva nemáme hledat v ničem, co je vnější a cizí k přesvědčení německého národa.³⁸ Všimněme si ale, že výše uvedené formulace vlastně nejsou definicemi, jsou to jen partikulární teze o určitém fenoménu (právo, jednotka délky, nudnost). To je důležité, protože pro Knappův argumentační styl je typické, že kritizoval různé autory za údajné porušování logických pravidel správného definování, ačkoli se obvykle jednalo o formulace, které vůbec neměly ambici být definicemi. Je to jednoduchý a hlavně nekorektní trik, který Knapp používal docela často. Hodnota Knappovy knihy ovšem nespočívala v tom, že by obsahovala brilantní logické analýzy, to rozhodně ne, ale v tom, že umožnila porozumět povaze nacistické jurisprudence.

Výhodou Knappovy analýzy je skutečnost, že nevznikla pod vlivem tzv. Radbruchova mýtu,³⁹ který mylně prezentoval nacistickou jurisprudence jako produkt právního pozitivismu.⁴⁰ Dosud se diskutuje o tom, že tento slavný mýtus měl zakrýt nevídaný fakt, že teze spojení práva a morálky, ke které se tak nadšeně hlásila poválečná německá jurisprudence (tzv. *Naturrechtsrenaissance*), byla už základním principem nacistické jurisprudence, což mohlo působit velmi nevhodným dojmem ideové kontinuity.⁴¹ Manfred Walther k tomu píše: „Radbruchova teze jako *vysvětlující hypotéza* ohledně role justice a právní vědy, resp. jejich personálu, ve Třetí říši je ve svém jádru neudržitelná, prostě je nepravdivá. Na tomto pokusu o vysvětlení se ale zakládá určitý způsob *nového začátku po roce 1945*, převážně ve formě renesance přirozeného práva, jenomže i tento nový

³⁶ BLACKBURN, S. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford, 2005, s. 62.

³⁷ Nudnost je subjektivní kategorie, co jednoho nudí, to druhého baví. Prožitek jednotlivce je konečnou autoritou toho, co je **pro něj** osobně nudné, takže když někoho něco nudí, je to pro něj nudné, a není smysluplné mu předhazovat, že se v tom mýlí.

³⁸ „Právo, jakožto přesvědčení o právu, se tvoří v národním společenství a jest s pojmem společenství bezprostředně pojmově spjato ...“ Viz KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 72.

³⁹ Termín ‚mýtus‘ přebírám od Fabiana Wittrecka. Viz WITTRECK, F. *Nationalsozialistische Rechtslehre und Naturrecht*. Mohr Siebeck, 2008, s. 1. Prosím neplést tzv. Radbruchův mýtus s tzv. Radbruchovou formulí. Radbruchův mýtus se týká údajného podílu právního pozitivismu na perverzích nacistické právní teorie a praxe. Radbruchova formule je názor, že extrémně nespravedlivý zákon není platným právem. Někteří autoři přijímají Radbruchovu formuli, ale přitom odmítají Radbruchův mýtus. Viz např. HANDELMANN, F. Gustav Radbruch vs. Hans Kelsen: A Debate on Nazi Law. *Ratio Juris*. 2005, Vol. 18, No. 2, s. 165. Víím, že některé kolegy termín ‚Radbruchův mýtus‘ irituje. **Zdůrazňuji, že kritika Radbruchova mýtu neznamená snižování významu Radbrucha jako právního vědce**. Kritiku si nezaslouží skutečnost, že Gustav Radbruch se v konkrétní otázce mýlil, každý se v něčem mýlíme, ale skutečnost, že tento omyl se pak ještě několik desetiletí tradoval, ačkoli byly publikované důkazy, že je to opravdu omyl.

⁴⁰ RADBRUCH, G. Gesetzliches Unrecht und Übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*. 1946, s. 105.

⁴¹ „Právní pozitivismus nebyl ani trněnem národního socialismu, ani jeho ochotným pomocníkem. Formální neutralita právně-pozitivistických doktrín a jim odpovídající aplikace práva, striktně orientovaná na zákony, nijak nepřispěla k legitimizaci a prosazení zločineckého NS-režimu. Byla to naopak ochota a schopnost velké většiny právníckého stavu nechat ze sebe udělat nástroj pro hodnotově formulované ‚materiální‘ účely, které nahradily formální normativitu. Justice nebyla zglajchšaltována kvůli vázanosti zákonem, ale kvůli vázanosti hodnotami (‚NS-světónázor‘; ‚národní právní myšlení‘, klauzule ‚obecného blaha‘ atd.).“ Viz DEISEROTH, D. War der Positivismus schuld? Anmerkungen zum Thema Juristen und NS-Regime achtzig Jahre nach dem 30. Januar 1933. *JUSTIZ*. 2013, Nr. 113, Mrz, s. 8.

počátek je problematický. Odvolávání se na nadpozitivní právo není žádnou alternativou k právnímu myšlení ve Třetí říši. Onen „nový počátek“ totiž s právním myšlením z doby fašismu sdílí mnohem více kontinuity, než se obecně připouštělo. Z hlediska historické recepcce měla Radbruchova teze především tuto kontinuitu zakrýt a zároveň značně ztížit adekvátní analýzu a porozumění minulosti.⁴² Podobně to vidí např. Peter Caldwell, který argumentuje, že tzv. renesance přirozeného práva se přece nemůže vymezovat proti NS-jurisprudenci, když sami nacisté rozvinuli zvláštní druh (rasově-národní) teorie přirozeného práva, kterému v soudní praxi dávali přednost před zákonem. Za Radbruchovým mýtem je prý v lepším případě popírání skutečnosti, že právníci prosazováním NS-hodnot aktivně pomáhali nacistickému režimu, v horším případě pak zastírání kontinuity právního myšlení.⁴³

Radbruchův mýtus se v současné německé literatuře tak trochu posměšně, ale i trochu rozhořčeně označuje jako „*Positivismuslegende*“.⁴⁴ Např. Horst Dreier tvrdí, že Radbruchův mýtus není jen nějaký omyl, ale je to dezinformační kampaň, která se snaží přenést vinu pachatelů na oběti: „Až do dnešních dnů rozšířený názor, že oni – pozitivisté – nesli vážnou míru spoluodpovědnosti za nástup diktatury a její vnitřní upevnění, se po bližším přezkoumání ukazuje jako legenda, jako legenda o pozitivismu. Úspěšné rozšíření této legendy vedlo k tomu, že oběti diktatury sklidily obviňování, zatímco ti, kteří opatřili legitimizaci NS-režimu, věcně setrvali na svých zásadních pozicích nebo se přiklonili k přirozenému právu. Legenda o pozitivismu je velice úspěšná dezinformační kampaň, která z obětí učinila pachatele a z pachatelů oběti.“⁴⁵ Měli bychom odlišovat otázku, jaké důvody měl Gustav Radbruch pro svoji mylnou tezi, od vysvětlení toho, proč Radbruchův mýtus byl tak dlouho životaschopný, přestože byl v evidentním rozporu s historickými fakty.⁴⁶ Proč se několik desetiletí držel při životě navzdory skutečnosti, že byly publikovány odborné studie, které ho spolehlivě vyvracely? Mimo jiné proto, že hlavní proud německé právní vědy se hlásil k tzv. hodnotové jurisprudenci a bylo poněkud nepohodlné otevřeně přiznat, že „zlatá éra“ hodnotové jurisprudence nemá počátek v roce 1945, ale už v roce 1933. Bylo sice možné říci, že diskontinuita v roce 1945 nespočívá v tom, že jurisprudence začala být hodnotově orientovaná, ale v tom, že se přeorientovala na jiné hodnoty. Jenomže tato nesnesitelná snadnost přehazování hodnot je jednou z klasických námitek proti hodnotové jurisprudenci, která se nakonec ukazuje jako abstraktní schéma s proměnnými, za které lze dosadit prakticky cokoli.⁴⁷

⁴² WALTHER, M. Hat der juristische Positivismus die deutschen Juristen wehrlos gemacht? In: T. Blanke (ed.). *Die juristische Aufarbeitung des Unrecht-Staates*. Baden Baden, 1998, s. 279–280.

⁴³ CALDWELL, P. Legal Positivism and Weimar Democracy. *The American Journal of Jurisprudence*, 1994, Vol. 39, s. 277.

⁴⁴ DREIER, H. Die Radbruchsche Formel – Erkenntnis oder Bekenntnis? In: H. Mayer (ed.). *Festschrift für Robert Walter*. Wien, 1991, s. 120.

⁴⁵ DREIER, H. Naturrecht und Rechtspositivismus. In: „*Vom Rechte, das mit uns geboren ist*“. *Aktuelle Probleme des Naturrechts*. Freiburg–Basel–Wien, 2007 s. 138–139.

⁴⁶ „Tvrzení, že němečtí právníci se pouze řídili zákony, k čemuž prý byli vychováni svými demokratickými profesory v době Výmarské republiky, se používalo k univerzálnímu ospravedlnění právníckého stavu, ačkoli bylo každému právníkovi NS-éry jasné, a ještě více potom, že národně socialistická teorie práva byla přesným opakem právního pozitivismu.“ Viz MÜLLER, I. *Furchtbare Juristen*. München, 1987, s. 222.

⁴⁷ SCHOPPMAYER, H. *Juristische Methode als Lebensaufgabe*. Mohr Siebeck, 2001, s. 252.

4. MRAVNOST NADE VŠE

NS-jurisprudence byla programově protipozitivistická.⁴⁸ Historické prameny v této věci mluví jednoznačně, např. nacistický právník Otto Koellreutter říká: „Když se národní socialismus zrovna v oblasti práva obrací proti pozitivismu, je to výraz jeho obecného světonázorového postoje.“⁴⁹ Další NS-právník Otto von Schweinichen to vyjasňuje: „Podstatou myšlení o právu a státu, které vychází z národního socialismu, je právě překonání hodnotově neutrálního pozitivismu, který pozitivní zákon chápal jako účel o sobě a už proto ho ztotožňoval s právem.“⁵⁰ Právníci Třetí říše zároveň kritizovali politický liberalismus, který jim vadil proto, že zahrnoval individualismus (→ morální autonomii jednotlivce), etický pluralismus (→ morální nejednotnost národa) a kosmopolitní univerzalismus (→ národní a rasovou neutralitu).⁵¹ Kritizovali liberální koncepci právního státu, že je eticky slepá, omezuje právní myšlení na zákony, nerespektuje specifické potřeby a hodnoty německého národa a že svými principy štěpí národní společenství. „Individualismus, pluralismus a dělba moci figurovaly jako typické formy „liberálních prasklin“. Naproti tomu stály propagovaná jednota řádu a svobody, jednota národa a státu, jednota strany a státu, jednota státní moci.“⁵² NS-právníci chtěli formalistické metody výkladu zákona nahradit postupy, které respektují právní cit národa (*Rechtsempfinden des Volkes*) zaměřený na etickou ideu práva, resp. vyšší hodnotu práva.⁵³ „Striktní požadavek, aby se soudnictví drželo slov zákona, by pro právní řád nacistické říše působil jako překážka a omezení státní moci; soudce měl proto výslovnou povinnost k věrnosti Vůdci, na místo věrnosti zákonu. Naproti tomu, odvolávání se na doslovné znění zákona se považovalo za typicky židovsko-liberální morální a právní myšlení.“⁵⁴ Přitom Vůdcova vůle byla chápána jako hodnotový pojem, Vůdce totiž v NS-jurisprudenci reprezentoval národní spravedlnost.

„Mezi praktickými důsledky nacistické moralizace práva byl i vliv na funkci a oficiální sebebeporozumění soudce. Etickým normám se přikládal rozhodující význam, soudce se

---

⁴⁸ Viz např. DREIER, H. Die Radbruchsche Formel – Erkenntnis oder Bekenntnis? In: H. Mayer (ed.). *Festschrift für Robert Walter*. Wien, 1991, s. 125; GROSS, R. *Anständig geblieben: Nationalsozialistische Moral*. Frankfurt am Main, 2010, s. 131; Např. LECHLER, H. *Unrecht in Gesetzesform? Gedanken zur „Radbruchschen Formel“*. Walter de Gruyter, 1994, s. 11; PAULSON, S. Lon Fuller, Gustav Radbruch, and the „Positivist“ Theses. *Law and Philosophy*. 1994, Vol. 13, s. 325; ROTTLEUTHNER, H. Legal Positivism and National Socialism: A Contribution to a Theory of Legal Development. *German Law Journal*. 2011, Vol. 12, No. 1, s. 102; MERTENS, B. Nazism, Legal Positivism and Radbruch's Thesis on Statutory Injustice. *Law and Critique*. 2003, Vol. 14, s. 282; OTT, W.; BUOB, F. Did Legal Positivism render German Jurists defenceless during the Third Reich? In: W. Schreckenberger – H. Starck (eds.). *Praktische Vernunft, Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Stuttgart 1993, s. 101; MAHL-MANN, M. Judicial Methodology and Fascist and Nazi Law. In: CH. Joerges – N. S. Ghaleigh (eds.). *Darker Legacies Of Law In Europe*. Hart Pub, 2003, s. 233. Lze ale uvést mnohonásobně více textů, které potvrzují totéž.

⁴⁹ KOELLREUTTER, O. *Der nationalsozialistische Rechtsstaat*. München, 1934, s. 25.

⁵⁰ von SCHWEINICHEN, O. Beitrag ohne Überschrift. In: *Disputation über den Rechtsstaat*. Hamburg, 1935, s. 32. Nacista Ernst Forsthoff v této věci v roce 1933 napsal: „Současný stát již za žádných okolností nemůže čerpat jakoukoli moc z postoje, který je nutně neautoritativní, individualistický a pozitivistický.“ Viz FORSTHOFF, E. *Der Totale Staat*. Hamburg, 1933, s. 32. Podobné formulace najdeme v textech snad všech významných nacistických právníků.

⁵¹ WITTRECK, F. *Nationalsozialistische Rechtslehre und Naturrecht*. Mohr Siebeck, 2008, s. 7.

⁵² DREIER, H. Die deutsche Staatsrechtslehre in der Zeit des Nationalsozialismus. *VVDStRL*. 2001, 60, s. 26.

⁵³ HILGER, CH. *Rechtsstaatsbegriffe im Dritten Reich*. Mohr Siebeck, 2003, s. 139.

⁵⁴ MÜLLER, I. *Furchtbare Juristen*. München, 1987, s. 222.

měl řídit svým svědomím a ukázat volné uvážení svázané smyslem pro povinnost.⁵⁵ Soudce nebyl primárně vázán zákonem, ale mravní povinností ke svému národu, NS-hodnoty, zejména čest, věrnost a rasová čistota, jsou inherentní součástí práva. Německé právo je živá mravnost německého lidu. Národní socialismus měl jako kolektivistická ideologie ambici sešikovat německý národ do morálně homogenní jednoty. NS-morálka měla proniknout do každého aspektu života německého lidu,⁵⁶ stát měl povinnost tento proces aktivně podporovat a právo mělo být uvažováno tak, že tuto rasově podmíněnou morálku v sobě zahrnuje.⁵⁷ NS-právnick Reinhard Höhn k tomu napsal: „Je široce rozšířeným omylem, že starogermánské společenství se má chápat pouze jako právní společenství. Ve skutečnosti zasahuje celého člověka. Se stejnou mocí zahrnuje všechny aspekty jeho života a současně zdůvodňuje náboženské, společenské, mravní a hospodářské propojení.“⁵⁸

„Programem nacistických právníků byl požadavek na sjednocení práva a mravnosti (*Sittlichkeit*). Vedoucí nacističtí právní teoretici jako Reinhard Höhn, Otto Koellreutter, Karl Larenz, Ernst Forsthoff, a nechvalně známý Roland Freisler měli za to, že klíčovou podmínkou k dosažení národně-socialistické formy práva bylo odstranění odlišování mezi právem a morálkou. Idea byla taková, že vhodná koncepce práva by měla zahrnout nejen pozitivněprávní normy, ale též ‚vyšší ideu práva‘ (*höhere Rechtsidee*), reflektující ‚správnost a spravedlnost‘. Etické principy měly být zahrnuty do práva.“⁵⁹ Freisler, justiční kat v Hitlerových službách, napsal, že mezi právním příkazem a mravním příkazem nemůže být mezera, protože právní příkazy jsou příkazy slušnosti.⁶⁰ Úkolem soudce je „pochopit, vyložit a aplikovat zákony na základě národně-socialistického německého mravního řádu [*Sittenordnung*]“.⁶¹ Karl Larenz tvrdil, že veškeré právo je výrazem života národního společenství a že právo a národní mravnost jsou neoddělitelně propojené, a proto zákonodárce nemůže stanovit zákony, jak se mu zlíbí, ale je vázán obecným mravním vědomím národa. Zároveň upřesňoval, že národní mravnost není prostou konvencí, ale má původ v německé krvi a citu k povinnosti.⁶²

Nemusíme tu dále rozebírat názory jednotlivých nacistických právníků, Knapp totiž udělal vcelku uspokojivý přehled. Národně-socialistická jurisprudenc a) upozadila

⁵⁵ PAUER-STUDER, H. Kelsen's Legal Positivism and the Challenge of Nazi Law. In: M. C. Galavotti – E. Nemeth – F. Stadler (eds). *European Philosophy of Science – Philosophy of Science in Europe and the Viennese Heritage*. Springer, 2014, s. 235.

⁵⁶ „Nacistickému právu, vázanému účelově na prospěch národního společenství, je cizí rozlišování sféry práva veřejného a práva soukromého.“ Viz KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 179.

⁵⁷ „Mravnost je zcela rasově podmíněná, není abstraktně katolická, protestantská, muslimská. Německá mravnost je germánským životním pocitem, kterému se křesťanství přizpůsobilo. A proto povinností každého jednotlivého Němce a současně německého státu je pečovat o tuto rasově specifickou mravnost, a tam, kde nebyla respektována, ji znovu prosadit.“ Viz ROSENBERG, A. *Das Parteiprogramm Wesen, Grundsätze und Ziele der NSDAP*. München, 1943, s. 38.

⁵⁸ HÖHN, R. Staat und Gemeinschaft. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. 1935, Bd. 95, H. 4, s. 669.

⁵⁹ PAUER-STUDER, H. Kelsen's Legal Positivism and the Challenge of Nazi Law. In: M. C. Galavotti – E. Nemeth – F. Stadler (eds). *European Philosophy of Science – Philosophy of Science in Europe and the Viennese Heritage*. Springer, 2014, s. 232.

⁶⁰ FREISLER, R. *Nationalsozialistisches Recht und Rechtsdenken*. Berlin, 1938, s. 56. Freisler zde kritizoval právní formalismus a pozitivismus, že vedly k odcizení práva od německého národa. Viz s. 43.

⁶¹ FREISLER, R. *Richter und Gesetz*. Berlin, rok neuveden, s. 25.

⁶² HÜPERS, B. *Karl Larenz – Methodenlehre und Philosophie des Rechts in Geschichte und Gegenwart*. Berlin, 2010, s. 140–141.

význam zákona jako pramene práva;⁶³ b) odmítala formalismus, vyžadovala volný výklad zákona, ovšem v duchu hodnot národního socialismu;⁶⁴ c) preferovala správnost práva před právní jistotou;⁶⁵ d) vycházela z protipozitivistické teze spojení práva a morálky, dokonce se mluvilo o ztotožnění práva a mravnosti. NS-spravedlnost je nejvyšším pramenem práva, v případě kolize zákona s NS-spravedlností musí zákon ustoupit. Navíc, takový zákon ani nespadá pod pojem práva.⁶⁶ Zákon, který je v rozporu s NS-mravností, prostě není platným právem.⁶⁷ „Moc, je-li nemravná a tedy protiprávní, může se stát zákonem, nikdy však právem.“⁶⁸ Nacistický právník Helmut Nicolai takové zákony označoval jako *Unrecht*.⁶⁹ Některé formulace nacistických právníků nápadně připomínaly tzv. Radbruchovu formuli.

Knapp si ale všiml velmi důležité věci: tento teoretický požadavek se může v praxi snadno obrátit, takže mravné je nakonec to, co je stanovené právem: „Právní cit a mravnost tedy vlastně splývají. Pokud se práva zjeveného týče, nutně pak platí již zmíněná zásada, že jen to je právem, co je mravné (teoreticky ovšem, pro praxi by se dalo říci naopak, že to bylo pro Němce mravné, co bylo ustaveno jako právo).“⁷⁰ Pojmové spojení práva s morálkou, typické pro totalitní režimy v jejich „revoluční“ fázi,⁷¹ je dvousečné v tom, že původní požadavek, aby právo bylo morální, nenápadně přechází do názoru, že když je něco právo, tak to přece musí být morální, a to už nemá daleko k názoru, že morální správnost poznáme podle toho, co je stanoveno právem.⁷² Poslední názor je nebezpečný proto, že nepočítá s morální autonomií jednotlivce. Moralizace práva je metodou, jak se totalitní režim zmocňuje morálky, aby z ní učinil svůj mocenský nástroj sociální kontroly. Je to zákeřný způsob, jak se dostat lidem pod kůži a ovládnout jejich svědomí. Státní právo je pak nutně morální už jen proto, že je to nakonec stát, kdo určuje, co je morální. Nacistický stát, na rozdíl od liberálního státu, neváhá vstupovat do mysli svých občanů, aby organizoval jejich životy podle toho, co označí jako zásady NS-morálky. „Národně-socialistické čtení práva jako vyjadřující mravnost národního společenství

⁶³ „... imperialismus nacistický měl k formálnímu právu postoj veskrze negativní.“ Viz KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 25.

⁶⁴ K tématu volného výkladu zákonů v rozhodování nacistických soudců viz RÜTHERS, B. *Die unbegrenzte Auslegung*. Mohr Siebeck, 2005 (1968).

⁶⁵ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 64.

⁶⁶ HILGER, CH. *Rechtsstaatsbegriffe im Dritten Reich*. Mohr Siebeck, 2003, s. 59–60.

⁶⁷ WITTRECK, F. *Nationalsozialistische Rechtslehre und Naturrecht*. Mohr Siebeck, 2008, s. 48.

⁶⁸ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 77.

⁶⁹ NICOLAI, H. *Rassengesetzliche Rechtslehre*. München, 1933, s. 35.

⁷⁰ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 70.

⁷¹ Např. generální prokurátor SSSR Roman Ruděnko napsal: „Jednou z nejdůležitějších zvláštností sovětské zákonosti je to, že právní normy v naší zemi vyjadřují zároveň též zásady socialistické morálky. V našem státě budou jednání, která odsuzuje zákon, vždy odporovat socialistické morálce. Na druhé straně jednání, která právo povzbuzuje, budou vždy jednáními, která schvaluje socialistická mravnost a která odpovídají mravním ideálům společnosti.“ Viz RUDĚNKO, R. Přísně zachovávat socialistickou zákonost. *Socialistická zákonost*, 1953, sv. 3, s. 4. Jiří Příbáň jednou vtipně poznamenal: „Právo a morálka dnes zpívají jednu píseň v Iránu, a pak ještě v Severní Koreji.“

⁷² Pozitivistická teze pojmové oddělitelnosti práva a morálky znamená, že právní platnost a morální správnost jsou v principu nezávislé kategorie, takže právo **nemůže** být poznávacím zdrojem toho, co je morálně správné. Pozitivisté kritizují pojmové spojování práva s morálkou právě proto, že může vést k tomu, že se lidé spoléhají na to, že právo je (už z definice) morálně správné, přičemž mají sklon věřit, že to, co se veřejně prezentuje jako právo, opravdu je právo. Viz Murphy, L. The Concepts of Law. *Australian Journal of Legal Philosophy*. 2005, Vol. 30, s. 11.

rozšiřuje autoritu státu a nacistického režimu. V liberálním prostředí je plnění morálních povinností svěřeno vlastnímu svědomí osob. V důsledku toho, že nacističtí právní teoretici eliminovali rozlišování mezi právními a morálními požadavky, se morální povinnosti transformovaly do povinností právních, které byly vynutitelné státním donucením.⁷³

5. IDEOLOGICKY NEUTRÁLNÍ STÁT

Knapp správně poukazuje na skutečnost, že úhlavním nepřítelem NS-ideologie je liberalismus. Zároveň poněkud metaforicky formuluje názor, že liberalismus 19. století, kvůli svému radikálnímu individualismu, vytvořil ideové podmínky pro nástup opačné filozofie, totiž nacismu: „Liberalistický individualismus nesl ve svém těle skrytého nepřítele, skrytý odpor sám se sebou, jenž se odpoutal a dal se do boje proti svému rodiči.“⁷⁴ Zajímavější je následující výklad, kde srovnává liberální stát, který se prezentuje jako ideologicky neutrální, s nacistickým státem, který oficiálně aprobejuje a bojovně prosazuje konkrétní světonázor – národní socialismus. Knapp ale tvrdí, že to je pouze optický klam, protože i liberální stát je zakotven v určité ideologii, totiž v liberalismu. Rozdíl pak upřesňuje takto: „Stát liberalistický právě v důsledku svého liberalismu je odlišným celkem od svých občanů a připouští v důsledku ideologie, na níž je vybudován, aby každý občan smýšlel, jak se mu zlíbí, a hlásal, co se mu zlíbí, tedy třeba i ideologii antiliberální. Toho je ovšem nacistický stát dalek. Nacistický stát se podrobuje národu, jest jen jeho projevem ... a nacistická ideologie ovládá bez výjimky všechen život veřejný a teoretický i soukromý, neboť jest podle nacistické teorie přirozeným projevem ducha lidu, jenž kotví v krvi a půdě.“⁷⁵ Knappova kniha velmi dobře ukázala, že nacistická totalita spočívala v tom, že stát se váže na konkrétní ideologii, včetně konkrétní koncepce morálky, podle které organizuje, nebo alespoň usměrňuje, veškerý život svých obyvatel. Krátce po jejím vydání se ale v naší zemi etablovala nová totalita, tentokrát z Východu, na které se Knapp aktivně podílel. I komunistický režim se vázal na konkrétní ideologii, totiž marxismus-leninismus.

Naše země nemá silnou tradici politického liberalismu. Rozhodně ne např. ve srovnání s Velkou Británií, která si prožila několik století filozofických diskusí o tom, kde jsou hranice legitimní světonázorové angažovanosti státu. Ze stovek názorových sporů lze vybrat tři. První představuje diskuse John Locke vs. Jonas Proast.⁷⁶ Protestant Proast argumentoval, že stát má právo nutit své obyvatelstvo k náboženství, ovšem jen k *pravdivému* náboženství, tedy podle jeho názoru k protestantství. Locke byl také protestant, ale dobře chápal, že i katolík by Proastův názor akceptoval, ovšem s výhradou, že tím jediným pravdivým náboženstvím je katolicismus, takže by se politika donucování k náboženství

⁷³ PAUER-STUDER, H. Kelsen's Legal Positivism and the Challenge of Nazi Law. In: M. C. Galavotti – E. Nemeth – F. Stadler (eds). *European Philosophy of Science – Philosophy of Science in Europe and the Viennese Heritage*. Springer, 2014, s. 234.

⁷⁴ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filozofie*. Plzeň, 2002 (1947), s. 30.

⁷⁵ Tamtéž s. 32.

⁷⁶ LOCKE, J. *A Letter Concerning Toleration* (1689); *A Second Letter Concerning Toleration* (1690); *A Third Letter for Toleration* (1692); *A Fourth Letter for Toleration* (1704). PROAST, J. *The Argument of the Letter Concerning Toleration Briefly Consider'd and Answer'd* (1690); *A Third Letter Concerning Toleration* (1691); *A Second Letter to the Author of the Three Letters for Toleration* (1704).

nakonec vedla podle nahodilosti toho, kdo kde zrovna vládne. V konfliktu mezi konkurenčními vírami pojem *pravdivá víra* prakticky funguje pouze jako odkaz na svoji vlastní víru. Druhý spor obstarali John S. Mill a James F. Stephen.⁷⁷ Mill obhajoval tzv. princip újmy, že jediným legitimním účelem donucující síly veřejné moci proti vůli jednotlivce je zabránění újmy druhým lidem. Měl za to, že společnost bude nejlépe prosperovat, když se ponechá jednotlivci maximální svoboda slučitelná se stejnou svobodou druhých osob. Stephen pochyboval o tom, že svoboda univerzálně garantuje společenský rozkvět. Stát by měl nutit své obyvatele k morálce konkrétního náboženství, protože lidé jsou většinou jako děti, takže potřebují vhodné podněty a uzdy. To, čemu se říká etická a náboženská neutralita, prý ve skutečnosti znamená stranit skepticizmu a nevěřícím. A třetí je diskuse Herbert Hart vs. Patrick Devlin, která začala u otázky, zda je legitimní, aby stát zakazoval a trestal homosexuální praktiky.⁷⁸ Konzervativně smýšlející Devlin tvrdil, že stát má povinnost trestněprávně vynucovat morálku, která v dané společnosti tradičně dominuje, a že kdyby na tuto svoji povinnost rezignoval, vedlo by to k dezintegraci společnosti. Proti tomu Hart argumentoval, že k tradiční společenské morálce máme přistupovat kriticky, zejména pak k tomu, co se ukazuje jako pouhý předsudek.

Historie nás opakovaně poučila, že morální pojmy lze efektivně zneužít pro sledování politických cílů, které se ve zpětném pohledu ukazují jako hrubě nemorální. „NS-režim činil aktivní kroky k tomu, aby etabloval určitou množinu hodnot, které považoval za fundamentální pro konceptualizaci své dlouhodobé utopie.“⁷⁹ Pomocí manipulativních metod se mu podařilo, že velká část německého národa se s těmito dekadentními hodnotami identifikovala. Pojmové spojení práva a morálky pak umožnilo, že NS-koncepce morálky se stala oficiální součástí mocenského instrumentária režimu. Jedinou zárukou proti totalitě je nakonec to, že lidé si jako jednotlivci zachovají svoji morální autonomii, takže dokáží samostatně kriticky zhodnotit, co jim někdo předkládá jako dobro a zlo. Přitom morální autonomie jednotlivce je úzce svázaná s problémem etického pluralismu ve společnosti. „Moderní společnosti se vyznačují tím, že jejich příslušníci se neshodnou v otázce, co pro sebe považují za dobrý život. Svobodný ústavní stát na tento etický pluralismus koncepcí dobra reaguje tak, že otázky náboženství, světónázoru a osobních životních plánů jsou v principu ponechány svobodě občanů, zatímco veřejná moc se omezuje na regulaci férových podmínek společného života.“⁸⁰

JUDr. Tomáš Sobek, Ph.D.

Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i.
Právnická fakulta Masarykovy Univerzity

⁷⁷ MILL, J. S. *On Liberty* (1859). The Floating Press, 2009; STEPHEN, J. F. *Liberty, Equality, Fraternity* (1874). Chicago, 1991.

⁷⁸ DEVLIN, P. *Enforcement of Morals*. Oxford, 1965; HART, H. L. A. *Law, Liberty and Morality*. Oxford, 1963.

⁷⁹ KALLIS, A. A. *Nazi Propaganda and the Second World War*. Palgrave Macmillan, 2005, s. 66.

⁸⁰ HUSTER, S. *Die Ethische Neutralität des Staates*. Mohr Siebeck, 2002, s. 679.

Tomáš Sobek

Viktor Knapp and Nazi Moralism

Abstract: Viktor Knapp's book *Problém nacistické právní filozofie* (first edition 1947) is an important contribution to the understanding of the nature of national socialist (= NS) jurisprudence. Knapp rightly claims that the fundamental principle of NS-legal theory is the thesis of the necessary connection between law and morality. Law and morality set up unity, therefore moral obligations can be enforced by means of law. This fact alone is a dangerous anti-liberal idea. Ultimately, this is how the nazi regime can impose its own conception of the good life on its citizens. Much worse, Nazis abused morality for justification of grossly immoral practices, including the extermination of other nations. Morality can be immoral as well. Nazi morality is a "good" example.

Key words: Viktor Knapp, nazi jurisprudence, national socialism, liberalism, rasism, moralism, social darwinism, legal positivism